טבע בגן,
גן בטבע

ברברה אנדרס

רייצ'ל קרסון, זואולוגית, ביולוגית ימית וסופרת אמריקנית, כתבה ש"אף ילד לא צריך לגדול כשהוא אינו מודע למקהלת השחר של ציפורי האביב, כי במקהלת השחר שומעים את פעימות החיים עצמם" (Carson, 1965). מאמר זה ידון בחשיבותם של מרחבים טבעיים וגינות טבע להתפתחותם של ילדים. בנוסף, יתוארו האלמנטים החשובים שכדאי להנגיש לילדים במרחבים הטבעיים ובגינות.

הקדמה

איך ילדים מתכננים את גינת החלומות שלהם? איפה הם אוהבים לשחק אם מאפשרים להם לבחור? מתוצאות מחקרים עולה שאם ניתן להם לתכנן מרחבים למשחק, הם יבקשו קודם כל אלמנטים של מים (כגון מפלי מים, בריכות עם דגים), מקומות מסתור, בעלי חיים, עצי פרי, עצים לטיפוס, פרחים שאפשר לקטוף ומקומות שבהם יוכלו לגלות בעצמם את הטבע (Hefferman, 1994). מרחבים טבעיים בחצר הגן מזמנים לילדי הגן חוויה רב-חושית ומפגש יומיומי עם עולם החי והצומח, מפגש שהוא חשוב ליצירת קשר חיובי עם עולם הטבע. המרחבים הטבעיים נותנים מענה להיבטים פיזיים, רגשיים, קוגניטיביים ורוחניים של ילדי הגן.

מרחבים טבעיים בחצר הגן

גינות טבע מהוות השראה למשחק, לפיתוח הדמיון, ליצירה, לבנייה וללמידה בחצר הגן. כמו כן, הן תורמות לשמחת ילדי הגן, לאיכות חייהם ולאקלים חינוכי חיובי בגן הילדים, המתבטא למשל בהתנהגות החברתית של ילדי הגן (Wilson et al., 1996). סביבות החיים בגינת הטבע, כמו למשל ערוגה של פרחי בר, משתנות לאורך עונות השנה ומזמינות אליהן בעלי חיים קטנים דוגמת חיפושיות ופרפרים. סביבות חיים אלה נותנות מענה ליכולת הפליאה הטבעית של הילדים ולסקרנותם הטבעית, ולכן הן משמעותיות עבור ילדים צעירים. הן באופן טבעי ועצמאי והן בתיווך של מבוגר לומדים הילדים להתבונן, להקשיב, לדאוג, להיות אכפתיים כלפי יצורים חיים ולהבין את יחסי הגומלין בטבע.

הם מתבוננים בסקרנות על שינוי צבע העלה, צורת הענן, מקשיבים לרחשי הרוח, מבחינים בהבדלים בטבע בין עונת הגשם ועונת היובש, ומושפעים מהגננת או הסייעת שמתרגשות בעצמן מהמתרחש. גינת טבע בחצר הגן חשובה לאיכות החיים ולבריאותם של ילדים צעירים: הצמחים הנמצאים בה מפחיתים את זיהום האוויר, בולמים רעש ומווסתים את הטמפרטורה בחמש מעלות בממוצע; משטחים טבעיים הם בריאים לריצה ולהליכה, ובכלל מתאימים לאופן הטבעי שבו ילדים נעים בסביבתם. פרוסט (Frost, 1992) מצא, שכאשר מתכננים מבנה של מוסד חינוכי, עיצוב המרחבים החוץ-כיתתיים לרוב אינו מקבל את הדגש והמחשבה המתאימים. רבים מהמרחבים כלל אינם מתאימים לצרכים של ילדים צעירים עקב היותם סטריליים מדי ומשרים חוסר עניין. על פי הממצאים של דנמאייר (Dannenmaier, 1998), גינה טובה לילדים היא גינה שגם מבוגרים נהנים לשהות בה, בדיוק כפי שספר טוב לילדים הוא ספר שהורים ומחנכים אוהבים לקרוא באוזניהם. גינה טובה היא גינה שמתחשבת בצורכיהם של ילדים צעירים, למשל, מהווה מקום שבו מותר לרוץ, לשחק, לטפס ולהסתתר, מקום שבו מותר להתנסות באופן חופשי עם חומרים טבעיים כמו חול, מים ועלים, ובו-בזמן מתחשבת בצורכיהם של המבוגרים, למשל, מקום שבו אפשר לשבת, שהוא מואר בשעות החשכה ושמאפשר לצפות בילדים ממרחק מה.

חשיבות המרחבים הטבעיים לילדים בימינו

אורח החיים במאה ה-21 אינו דומה לזה שהיה לפני 100 שנה, וגם לא לזה שהיה לפני 30 שנה. כיום, הילדים כמעט שאינם נחשפים למרחבים טבעיים בשגרת יומם, והם מכירים את הטבע בעיקר דרך המדיה ולא באמצעות התנסות והתבוננות אמיתית. לכן, יש חשיבות רבה ליצירת מרחבים טבעיים במסגרות החינוכיות שבהן שוהים ילדים:

• מתוצאות מחקרים עולה שאין די ביציאה שבועית של ילדי הגן למרחב טבעי ליצירת קשר חיובי עם הטבע. לכן חשוב לתכנן מרחבים טבעיים במקום שבו הילדים נמצאים ביומיום, הן בבתי הספר והן בגני הילדים (Kellert, 2005).

• בשנים האחרונות השתנה סדר היום של הילדים צעירים. רוב הילדים נמצאים במשך רוב שעות היום במוסדות חינוך, וחוזרים (במיוחד בסתיו ובחורף) לקראת החושך הביתה. סדר יום זה אינו מאפשר הימצאות בסביבות טבעיות מחוץ למסגרת החינוכית.

• היציאה מדי יום לטיול בטבע אינה מתאפשרת מסיבות רבות (מזג אוויר, ביטחון, נגישות), ולכן חשוב במיוחד ליצור מרחבי טבע בחצר הגן.

• בעולם כולו, ובישראל בכלל זה, רוב הילדים הצעירים גדלים ביישוב עירוני ומבלים את רוב שעות היום בין כותלי מוסד חינוכי או בתוך הבית, סביבות שהן חדגוניות יחסית.

• ילדים צעירים חשופים בשעות הפנאי שלהם לתרבות המחשב, הטלוויזיה ומרכזי הקניות, ומכירים את עולם הטבע בעיקר דרך אמצעים דיגיטליים. כך הם מאבדים את הקשר הספונטני עם סביבות טבעיות וסביבות חקלאיות, שלאורך כל ההיסטוריה האנושית היוו סביבות רב-חושיות למשחק, תנועה, היכרות עם הטבע, השראה לפעילות יצירתית ומקור מזון (Tai et al., 2006).

• ילדים צעירים משחקים יותר ויותר במגרשי משחק סטריליים, המרופדים גומי או אספלט, אשר בימים חמים מפיצים ריח רע ופולטים חום וחומרים שיש הטוענים שהם מסרטנים.[1] לרוב, מתקני המשחקים עשויים מפלסטיק, והם דומים זה לזה בתחושות שהם מייצרים (הריח, המרקם, המראה וכו'), בניגוד לחומרים טבעיים המקנים מגוון תחושות רחב בהרבה.

• השהות בטבע מפחיתה באופן בולט את שיעורי הפרעת חוסר הקשב וקשיי הריכוז אצל ילדים. ריצ'רד לוב (Louv, 2008), בספרו *הילד האחרון ביער* (*Last Child in the Woods*), טבע את המושג "הפרעת החסך בטבע", המתייחס לניכור הילדים של היום מהטבע בסביבתם הקרובה. לטענתו, מאחר שהילדים של היום שוהים פחות בטבע ומתנסים פחות בפעילויות בטבע (טיפוס על עצים, מגע עם בעלי חיים וכו'), יש להם חסכים הגורמים לבעיות התפתחותיות.

• גינות טבע שבהן שוהים ילדים ביומיום, יכולות לתת מענה משמעותי לרבות מהמיומנויות להן נדרשים הילדים בעולם

מרחבים טבעיים בחצר הגן מזמנים לילדי הגן חוויה רב-חושית ומפגש יומיומי עם עולם החי והצומח, מפגש שהוא חשוב ליצירת קשר חיובי עם עולם הטבע. המרחבים הטבעיים נותנים מענה להיבטים פיזיים, רגשיים, קוגניטיביים ורוחניים של ילדי הגן

[1] http://www.ehhi.org/reports/turf/health_effects.shtml

של המאה ה-21: חשיבה יצירתית, יכולת פתרון בעיות, עצמאות, חשיבה מערכתית ומיומנויות חברתיות.

סביבות טבעיות בגני ילדים – תמונת מצב

החוקרת רות וילסון (Wilson, 2008), מתארת בספרה יום בחייה שבו ביקרה בגן ילדים בארצות הברית - גן אפור וצפוף, ללא צמחייה וללא נגישות לטבע. באותו יום עצמו, באותה עיר עצמה, היא ביקרה גם בגן חיות. שם ראתה שבעלי החיים מוחזקים במרחבים גדולים וטבעיים, הכוללים קולות פכפוך של מים וצמחייה עשירה ומגוונת. וילסון תוהה בספרה: כיצד ההבנה שבעלי החיים זקוקים לסביבה טבעית על מנת שיוכלו לנוע חופשי, ליצור אינטראקציות מעניינות עם הסביבה ולחפש מזון באופן אינטליגנטי אינה קיימת גם לגבי ילדי הגן? גם בישראל יש גני ילדים עם חצרות שאינן מספקות את הצרכים ההתפתחותיים של הילדים הצעירים. יחד עם זאת, בשנים האחרונות אנו ערים למאמציהם של רשויות וגני ילדים להפוך את חצרות גני הילדים למקומות טבעיים, קסומים ותואמי התפתחות. יש גנים שאפילו מכניסים אלמנטים של יער לחצר הגן. תהליך זה נתמך על ידי תכניות לחינוך סביבתי בגני ילדים[2] ותהליך ההסמכה ל"גן ירוק"[3] של משרד החינוך. תכניות אלה מקדמות את החינוך לערכי סביבה, איכות חיים ואקלים חינוכי וכן את בריאותם של ילדי הגן באמצעות גינות אקולוגיות וגינות מכל סוג. לוב (Louv, 2008), מצא שהורים רבים רואים במשחק של ילדים בסביבה טבעית בזבוז זמן, ומעדיפים חוגי העשרה בתחומי המוזיקה, אמנות ומדעים. לטענתו, חשוב יותר שילדים יהיו באינטראקציה יומיומית עם הסביבה הטבעית, ושהמבוגרים ילוו אותם באינטראקציה הזו. לדעתו, רק כך אפשר להביא לידי למידה אופטימלית, המתקיימת מתוך מגוון ההתנסויות שהסביבה פותחת בפני הילדים.

חינוך בסביבה טבעית בראי ההיסטוריה

העיסוק של פילוסופים ומחנכים, דוגמת רוסו, פסטלוצי ופרבל, בחינוך המותאם ומתחשב בצרכים ההתפתחותיים של ילדים צעירים, החל בתקופת המהפכה התעשייתית (סוף המאה ה-18). בתקופה זו עברו משפחות רבות מהכפר אל העיר, וילדיהן נוצלו במפעלים החדשים בעבודה קשה, שאינה מתאימה לילדים. הערים המתפתחות היו צפופות מאוד ומזוהמות מפיח, עשן ומים מזוהמים. מרחבים טבעיים כלל לא היו נגישים לילדים שגדלו בערים אלה. כתוצאה מכך, פילוסופים ומחנכים החלו לכתוב על חשיבותם של מרחבים טבעיים להתפתחותם הפיזית, הקוגניטיבית, הרגשית והרוחנית של ילדים צעירים, והיו משוכנעים שללא גישה יומיומית לסביבה טבעית עלול להיגרם להם נזק של ממש. בכתביהם התייחסו הפילוסופים והמחנכים לסביבות שמתאימות לילדים ולחשיבות המשחק והלמידה הרב-חושית המתקיימים בהן. הם הציעו שיטות חינוך חדשניות לתקופה, כולל הקמת גן הילדים הראשון במרחב עירוני על ידי פרבל (שיוזכר עוד בהמשך), שאִפשר לילדים לשחק וללמוד בסביבה טבעית. גישה זו נקראה הפדגוגיה של הטבע.

ז'אן-ז'אק רוסו (פילוסוף, סופר, מלחין ותיאורטיקן צרפתי, 1712-1778), כתב את ספרו *אמיל, או על החינוך* בשנת 1762. כתגובה לחינוך שהיה נהוג בתקופתו, רוסו הדגיש שהמורה העיקרי של הילד הוא הסביבה הטבעית. על פי רוסו, באמצעות המפגש עם הטבע לומד הילד להכיר את יכולותיו האמיתיות ואת העוצמות שבו, ובאמצעות המפגש עם מבוגרים הוא לומד כיצד להשתמש ביכולותיו ובעוצמותיו בהיבט החברתי.

יוהאן היינריך פסטלוצי (איש חינוך והוגה דעות שוויצרי, 1746-1827), חינך את בנו היחיד על פי העקרונות הפדגוגיים של רוסו, ובהמשך פיתח שיטות חינוך ולמידה משלו. בספרו *איך גרטרוד מלמדת את ילדיה*, גיבש רעיון פדגוגי,

גן כלנית בגן יבנה

בית בטבע בתל אביב

"אם העובדות הן הזרעים שיניבו ברבות הימים דעת וחכמה, הנה הרגשות ורשמי החושים הם הקרקע הפורייה שבה יגדלו הזרעים. שנות הילדות הן הזמן להכשיר את הקרקע".

(קרסון, 1965, אצל וילסון, 1996, איש-טבע)

[2] http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/PreSchool/KishureyHaim/ChinuchSvivati/HarshamaTocniot.htm

[3] http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/PreSchool/KishureyHaim/ChinuchSvivati/HasmacaGanYarok.htm

"התכונה הנעימה ביותר של המים היא שנחמד להתבונן בהם ולהרגיש אותם. תמיד חשבתי שהמים בכיכר סיגראם נראים רטובים להפליא. ברור, מפני שמותר לגעת בהם אם רק רוצים. ואנשים בהחלט רוצים: הם טובלים את הידיים, את הבהונות ואת כפות הרגליים ונהנים מאוד... עוד תכונה נהדרת של המים היא הקול המרגיע של פכפוכם. כששואלים אנשים מדוע לדעתם פארק פיילי שקט ושלו כל כך, הם מציינים תמיד שהוא כזה בזכות קיר המים."

(וייט, 2014, מקום בעיר – החיים החברתיים של המרחבים העירוניים הקטנים)

שמקשר בין טבע, מורשת, ההתפתחות הטבעית של הילד, חוקים חיצוניים וחיים של שיתוף בין בני האדם. פסטלוצי האמין שהסביבה המשמעותית ביותר לחינוך הילד היא הבית, ולכן נלחם למען יתומי מלחמה וילדים מבתים עניים. הוא הקים עבורם מוסד – בית שבו יקבלו אהבה וחינוך, מקום שבו לא ינצלו אותם לעבודה (כפי שהיה נהוג בבתי יתומים באותה תקופה), והם יקבלו בו חינוך והשכלה לצורך צמצום פערים חברתיים. על מנת לשפר את דרכי ההוראה הקיימות פיתח פסטלוצי עקרונות עם תפיסות הוליסטיות חינוכיות חדשות: חיבור של ראש, לב וידיים, שפה, צורה ומספרים. כלומר, רכישת מיומנויות באמצעות עשייה ופעולה דרך הלב – אהבת האדם (Dietrich, 1975). פסטלוצי ראה בטבע את המדריך שמוביל את הילד לחוכמה ובינה והתפתחות אינדיווידואלית. פסטלוצי השפיע רבות על פרידריך פרבל (מחנך גרמני, 1782-1852), שייסד את גן הילדים הראשון, ועל לוריס מלגוצ'י (מחנך ופילוסוף חינוכי איטלקי, 1920-1994), שהיווה את הרוח החינוכית שפותחה בעיר רג'יו אמיליה (צורן, 2011). פרבל היה תלמידו של פסטלוצי ועבד יחד איתו במוסד חינוכי בשוויץ. בשנת 1837 ייסד את גן הילדים הראשון בעיר בד-בלנקנבורג שבגרמניה, וקרא לו kindergarten. בנוסף להיותו פדגוג ופילוסוף היה פרבל יערן שהכיר היטב את הטבע. לכן מצא בשם 'גן ילדים' את השם הנכון, שמביע את הצמיחה הטבעית של הילד ואת

הגן כמקום הנכון עבור ילד צעיר בעיר. בהמשך, פרבל תכנן והקים עבור ילדים צעירים מוסד חינוכי עם גינות ובעלי חיים, והמציא משחקים מחומרים טבעיים, ביניהם את גופי הבנייה שאיתם משחקים עד היום בגני הילדים (נושא זה בהרחבה - במאמר על מרכז הבנייה בעלון זה). הרעיון של פרבל, לאפשר לילדים קודם כל לשחק, היה רעיון מהפכני לזמנו. לטענת פרבל, לתכנון חצר הגן יש לייחס חשיבות לא פחותה מאשר לתכנון הסביבה הפנימית של הגן. (Wellhousen, 2002). מלגוצ'י האמין שילדים הם שותפים שווים ואקטיביים בכל העשייה החינוכית, ולכן יש לצפות בהם וללמוד מתוך התנהגותם. הגישה החינוכית שהוא פיתח מסתכלת על מגוון היכולות והכישורים שכל ילד נולד איתם ואינה מפרידה בין דרכי ההבעה המגוונות, אלא להפך, דוגלת בלמידה אינטגרטיבית. על פי גישתו של מלגוצ'י, על עיצוב הסביבה לשקף את הרעיונות, הערכים, העמדות והתרבות של האנשים החיים בה. כך, הושם דגש רב על השימוש באלמנטים טבעיים בתוך הגן ומחוצה לו, כמייצרים נינוחות, מזמינים התנסות וחקר, מעודדים יצירתיות ומשחק דמיוני ומאפשרים התנסות רב-חושית (Cadwell, 1997). מחנכים אלה ואחרים השפיעו, וממשיכים להשפיע עד ימינו, על מדיניות החינוך לילדים צעירים במדינות רבות (Tai et al., 2006). בשנים האחרונות זוכה הפדגוגיה של הטבע לחיזוק ממחקרים אמפיריים, הנערכים על ידי פסיכולוגים סביבתיים, אקו-פסיכולוגים ואנשי חינוך, אשר בודקים את ההיבטים השונים של נגישות ילדים לסביבה טבעית במוסדות החינוך. קלרט (Kellert, 2005), טוען שתם העידן שבו ילדים יכולים לשחק ולגלות את הטבע בעצמם, מכיוון שרוב ילדי העולם גדלים בסביבה עירונית, בתרבות של למידה תוך-כיתתית, ובמקביל המרחבים הטבעיים נעשים הרבה פחות נגישים להם. הוא קורא למעצבי סביבה בבתי ספר, גני ילדים ומקומות ציבוריים להבין את התלות שיש לבני האדם בנופים אלה מבחינה רוחנית ולקיומנו היומיומי, ולדאוג לכך שמרחבים טבעיים ישולבו בסביבות שהם מעצבים על מנת לטפח את הקשר של הילדים עם עולם הטבע, ובכך לתמוך ולעודד את אהבת הטבע, את התפתחותם של הילדים ואת איכות חייהם.

ילדים זקוקים לשקט פנימי

הילדים של היום חשופים לרעש מתמשך לאורך כל היום. למשל, הרעש החזותי הבוקע ממסכי המחשב, הטלוויזיה, כרזות הפרסומות ברחוב והטבלטים, והרעש האקוסטי של צלצולי טלפונים סלולריים וכבישים סואנים. כל אלה יוצרים עודף גירויים שמציפים את הילדים, מסיחים את דעתם ויוצרים חוסר שקט פנימי. סביבות טבעיות מהוות מקום מרגיע, שבו הילדים מוצאים איזון נפשי, ביטוי עצמי, מראות מלבבים, אוויר נקי ועוד. כל אלה מסייעים לשמירת השקט הפנימי של כל אדם, ילדים ומבוגרים כאחד. ליבל (2014), טוענת שגורמים סביבתיים ותחושות פיזיות משפיעים ללא הרף על התנהגותנו. כך היא כותבת בספרה *כוס הקפה שגרמה לי להתאהב*: "כילדה גדלתי בתל אביב הסואנת, אבל נהניתי לבלות את עונת הקיץ אצל דודתי שגרה בקיבוץ, ומשם יש לי כמה מזיכרונות הילדות היפים ביותר. בימים ההם היו החיים בקיבוץ כמו בכוכב לכת אחר – בלי טלפונים, בלי מכוניות, רק שדות אינסופיים שצצו פה ושם". מתוך המרחב השקט שיוצרות גינות הטבע יש לילדים צעירים מקום וזמן לחשוב, להרהר, להתבונן ולהאזין לצלילי הטבע: פכפוך המים, שירת הציפורים, רשרוש העלים ברוח ועוד. בין שלל הקולות הטבעיים האלה, הרחוקים מקולות התיעוש, זוכים הילדים לשמוע סיפור נוסף – סיפור הטבע עצמו.

חשוב לזכור שבנוף המרגיע של הטבע אין קווים ישרים, אור מלאכותי ותחושה סינתטית. כך, אפשר להכניס אל תוך הגן אלמנטים בעל מאפיינים דומים, שמעודדים התנהגות ממוקדת ורגועה של הילדים. אפשר, למשל, לאפשר זרימה של אור טבעי מבעד לחלונות, להפחית במידה משמעותית את השימוש באורות לבנים, להכניס צורות וחומרים רכים למרחב הגן, לפזר בגן צמחים רבים, לייעד מקומות למנוחה ולהגדיר מרחבים גדולים למשחק חופשי.

לשחק וליצור מתוך הדברים שנמצאים בסביבה

ילדים שמשחקים בסביבה טבעית לומדים לשחק וליצור מחומרים טבעיים מזדמנים. חומרים טבעיים שייכים לקבוצת חומרים שנקראת חומרים פתוחים (open ended material's), חומרים המזמינים את הילדים ליצור מתוך דמיונם מגוון דברים שונים. למשל, כאשר משחקים בעלים של עץ, גם אם העלים הם מאותו עץ, כל עלה הוא שונה במקצת, לכל ענף עובי שונה ומרקם קצת שונה. השונות הזו אופיינית לחומרים טבעיים, ולכן חומרים אלה מעודדים חשיבה יצירתית. מרחבים טבעיים ומשחק עם חומרים טבעיים – חול, מים וחומרי טבע אחרים, תורמים רבות לצורך הרגשי ולשקט הפנימי של ילדים צעירים בחיי היומיום של הגן. חומרים אלה מפתחים את הדמיון ומאפשרים ביטוי עצמי נרחב, יצירה של עולם שלם של דימויים ופתרונות מתוך עולמו של הילד. הילדים יוצרים, למשל, סירה מפרי סרק ועלה, מפת שולחן של בובה מעלה, דמות בעל חיים מענפים ואצטרובלים, בונים גשר מעל נחל קטן שהם יצרו, מציירים בעזרת ענפים על החול, מקשטים את השביל ועוד. לצעצועים ולרהיטים קנויים צורה ומבנה ברורים, ולכן הם מגבילים את הדמיון. כיסא, למשל, יהיה רוב הזמן כיסא במשחקיהם של הילדים. לעומתו, בול עץ יוכל להיות מקום לישיבה, מקום לנגן עליו עם ענפים, מקום לטפס עליו ולקפוץ עליו ועוד. כך, סביבה טבעית מגרה את כל חושיהם של הילדים, מסקרנת אותם ומגבירה את עניינם (Rivkin, 1997). גם בתוך הגן חשוב לשלב חומרי טבע למשחק וליצירה מגינת הטבע, למשל ענפים, פירות סרק, עלים, חלוקי נחל או קוביות בוץ קטנות שילדי הגן הכינו. ניתן לשלב את החומרים במרחבי הגן השונים, למשל במרכז הבנייה ובמרחב היצירה. אפשר להחליף את החומרים מדי פעם ולהחזיר אותם לחצר או להוסיפם לערימת הקומפוסט.

גינת הגן בראייה הוליסטית

חצר גן הילדים היא חלק בלתי נפרד

גן אלעסאפיר בערערה

מהגן. בתפיסה הוליסטית, החצר מאפשרת זרימה חופשית דו-כיוונית בין פנים הגן לחוץ הגן, בין גן הילדים לקהילה, בין ילדי הגן למשפחותיהם ובין צוות הגן לקהילה (אנדרס, 2011). בחצר טבעית יש חיים ולכן נרקמים בה סיפורים על תופעות ואירועים מרגשים ומזדמנים. כך, הילדים מגלים תופעות בגינה ומשוחחים עליהן: חילזון על צמח בגינה, עקבות בחול, חתול שעבר בגינה וכדומה. מתוך הגן ניתן לבהות מבעד לחלונות אל חצר הגן, לצפות בציפורי הגן שמתקרבות לפינות ההאכלה וההשקיה כשהחצר שקטה וללמוד על התנהגותן, להתבונן בעצי הגן שעליהם מתנועעים ברוח. ההתבוננות היא היסוד הראשון שממנו צומחת ההקשבה וממנה משתפל ענף הסבלנות. בגן גם ניתן לטעום וליהנות מתוצרת תבליני הגינה בפינת התה הקבועה, או להכין מטעמים מן הצומח בגינה בהתאם לעונה. חוויות הגינה הופכות להיות חלק משמעותי בחיי הגן, והילדים יכולים לתעד בציור או בצילום את המתרחש בגינה ולשתף את הוריהם בחוויותיהם. על כן, הקמת גינת טבע דורשת גם הסבר להורי הילדים בעניין חשיבות האינטראקציה היומיומית של ילדיהם עם הסביבה הטבעית להתפתחותם ולאיכות חייהם. מומלץ להזמין את ההורים לפעילויות משותפות בגינה, לשלוח להם מאמרים קצרים בנושא ולארגן סיורים משותפים.

משתלה בחצר וצמחי בית בגן

בגנים רבים יש חממות שבהן מגדלים צמחים, ביניהם צמחי בית. במשתלה או בחממה מתנסים הילדים במיומנויות מגוונות הקשורות לריבוי צמחים, ובשיטות שונות, כגון השרשה, ריבוי באמצעות ייחורים, זרעים ובצלים. בנוסף, הם לומדים על הצרכים הבסיסיים של כל יצור חי ולומדים לטפל בצמחים. הם לומדים שלצמחים שונים יש צרכים שונים: יש צמחים שזקוקים לאור רב, אחרים זקוקים למעט אור; יש צמחים שיש להשקותם בתכיפות גבוהה ויש כאלה שמסתפקים במעט מים. את צמחי הבית שגודלו וטופחו בחממה או במשתלה בחצר הגן, כדאי להכניס אל לתוך הגן. גידול צמחי בית בתוך גן הילדים משפר את איכות האוויר (Wolverton et al., 1989) ותורם לאווירה אסתטית ונינוחה בתוך הגן (אנדרס, חינוך סביבתי, באתר משרד החינוך). בסוף שנת הלימודים אפשר לחלק לילדים את הצמחים הגדלים בחממה או במשתלה ולאפשר להם להמשיך לטפחם בבית.

גינת תבלינים ובית תה

צמחי תבלין הם צמחים רב-שנתיים שאפשר להשתמש בהם לאורך כל השנה. גינת תבלינים בשילוב בית תה בחצר הגן או בתוך הגן מאפשרת לילדים לקשר בין גידול וטיפוח גינה לבין התוצרים – צמחי התבלין שמהווים חלק מהמורשת והתרבות הארץ-ישראלית, ולהטמיע קשר זה. גינת תבלינים מאפשרת לקיים מגוון פעילויות המשלבות את רוב החושים: ריח, טעם, מישוש וראייה, ולכן מתאים מאוד לגדל דווקא צמחי תבלין בגן הילדים. ילדי הגן יכולים גם ללמוד להכין תוצרים מגוונים: זרי תבלין, תבלינים מיובשים לצורך שימור, תערובת צמחים לתה בטעם אישי, שמן ריחני, שקיות ריח ועוד. בית התה יכול להוות מקום קבוע בגן לאתנחתא ולשיחה בחברותא על כוס תה חם ונעים מתבליני הגינה (או תה קר בימים חמים). באמצעות בית התה לומדים הילדים על יופי ואסתטיקה: הם מסדרים את השולחן ומקשטים אותו, מגישים בעצמם את התה בכלים העשויים ממגוון חומרים: כוסות מזכוכית, קנקן תה ממתכת, צלחות מחרסינה וכדומה. כדאי לחשוב ולתכנן עם ילדי הגן איך ייראה בית התה, ולעצב או לשפץ את המרחב שלו. כל אלה מאפשרים רכישת מיומנויות החשובות דווקא בעידן של צריכה מתמדת, שבו למדנו לקנות מוכנים את רוב הדברים שבעבר הכנו בקלות בעצמנו. חשוב שלדור הצעיר תהיה את האפשרות לבחור לקנות מוצרים מוכנים או להכין מוצרים בסיסיים לבד מתוך ידע ומיומנויות שחלקן נרכשו כבר בגן.

תוצרי הגינה במזנון או במסעדת הגן

באמצעות הגינה לומדים הילדים מיומנויות של גידול מזון והכנת מטעמים מתוצרת הגינה, וכך לומדים להכיר מתוך התנסות אישית את ערך גידול המזון ושמחת היבול אחרי ימים של טיפוח, השקיה והמתנה בסבלנות. שאריות האוכל מועברות לקומפוסט ודרכו משמשות לדישון גינת הירק, שדה החיטה והבוסתן. בנוסף, ילדי הגן לומדים להכיר במהלך השנה את תהליכי המִחזור וההפרדה של פסולת אורגנית ואנאורגנית.

בית בטבע בתל אביב

גן אלעסאפיר בערערה

בית בטבע בתל אביב

תיאטרון הגן

הטבע הוא בימת התיאטרון הגדולה ביותר. במרכז ההעשרה לחינוך סביבתי-קהילתי של בית בטבע בתל אביב יש חדר תיאטרון, שבו עולם הגן הקסום

"אני מאמין שעלה עשב אינו נחות ממהלך יומם של כוכבים, הנמלה מושלמת במידה שווה, גרגר של חול, וביצה של גדרון, והקרפדה יצירת מופת היא לשוכן במרומים, והפטל המצוי יפאר את טרקליני השמים, וקטן הצירים שבידי ילעג למכונות כולן, והפרה הלועסת בראש שפוף טובה מכל אנדרטה, והעכבר הוא נס גדול דיו להדהים סקסטיליוני כופרים."

(ויטמן, 2002, *שירת עצמי*, תרגום: עודד פלד)

– גינת הטבע בחצר – מהווה השראה למשחק ולהצגות שילדי הגן מחברים.

אלמנטים בגינת הטבע

אופי גינת הטבע הנבנית בגן יכול להיות שונה ממקום למקום, וכדאי להתאים אותו לתרבות ולמורשת המקומית. למשל, מומלץ לשתול צמחייה מקומית ולגדל ירקות ופירות המותאמים לאקלים ולחקלאות המקומית. אפשר ליצור גינות מסוגים שונים, למשל גינה אקולוגית, בוסתן עצי פרי, גינת ירק, גינת תבלינים, גינת פרפרים או גינת פרחי בר שמושכת בעלי חיים קטנים. אלמנטים של יסודות (מים, אדמה, אש), נוף (גבעה, שדה, יער, אגם) וחפצים תרבותיים (באר, גשר, בית, שביל) הם סמלים ודימויים אוניברסליים, שמופיעים בספרות העולמית, בספרות הילדים, במעשיות, בחלומות ובאמנות. האלמנטים האלה מאפשרים פעילות מגוונת במרחב הגינה. הם מעודדים רגש ומשחק סוציו-דרמטי ברבדים שונים, ומאפשרים משחק חופשי, תנועה, טיפוס, נגישות ומנוחה. לכן אך טבעי הוא לתת להם ביטוי גם בגינת הטבע.

מים: ילדים זקוקים למשחקי מים בתוך הגן ובחצר הגן, ולא רק בימי הקיץ. מתצפיות שערכתי באופן אישי למדתי שילדים רבים עוברים ממצב של אי שקט לרגיעה באמצעות משחק במים או בארגז החול. חשוב שיהיו לילדים מים נגישים: גיגית מים, באר, מזרקה, נחל קטן, בריכת דגים קטנה.

חול: חול מתאים למשחק וליצירה, או 'סתם' להליכה ברגליים יחפות. הליכה ברגליים יחפות על מצעים טבעיים חשובה לילדים צעירים מכיוון שהיא מפתחת את שרירי כף הרגל, את ההליכה ואת יציבת הגב והגוף.

גבעה: ילדים אוהבים לטפס למקומות גבוהים, להתגלגל מהם ולשהות בהם לצורך תצפית או הרהור.

שבילים: שבילים מאפשרים תנועה מרבית. ילדים נמשכים לשבילים מפותלים ואוהבים לרוץ ולשחק לאורכם. חשוב לבנות שבילי גישה נוחים, למשל בין ערוגות הגינה, כך אפשר לטייל סביב הערוגות ולטפח את הצמחים הצומחים בהן.

דשא: הדשא הוא מצע בריא לתנועה. הוא מאפשר לילדים לרקוד בחופשיות, לקפוץ ועוד.

בולי עץ: יכולים לשמש כספסלים לישיבה או כעצמים שעליהם אפשר לטפס.

בית קטן מעץ: בתים קטנים מעודדים משחק סוציו-דרמטי. בשיתוף ילדי הגן, אפשר להקים בית תה, בית על פי סיפור ועוד.

גשר: גשרים משמשים לטיפוס ומעודדים משחק סוציו-דרמטי.

פינת האכלה והשקיה לציפורים: מהווה מקום שבו הילדים לומדים לדאוג ליצורים החיים שחולקים עמם את סביבתם.

תפקיד המבוגר

וילסון (Wilson, 2008), טוענת שתפקיד המבוגר ביצירת הקשר של הילד לעולם הטבע הוא בעיקר ליווי ופחות הוראה. לטענתה, ליווי המבוגר את הילד בסביבה הטבעית ותיווכו את הסביבה הופכים למשמעותיים כאשר המבוגר מהווה מודל לחיקוי – מתלהב, מתעניין, יוצר אינטראקציה עם הילד, דואג לסביבה הטבעית ומכבד אותה. טענה זו הולמת את רוח דבריה של רייצ'ל קרסון: *"אם ילד אמור לשמר בחיים את תחושת הפליאה המולדת שלו, מבלי לקבל מתנה כזו מפיות, הוא זקוק לליווי של לפחות מבוגר אחד שיוכל חלוק עמו את התחושה, לגלות עמו מחדש את השמחה, ההתרגשות והמסתורי שבעולם שבו אנו חיים"* (Carson, 1965).

סיכום

חשוב שנכיר את חשיבותם של המרחבים הטבעיים ושל גינות טבע להתפתחותם של הילדים, לאיכות חייהם ולבריאותם הנפשית, הפיזית והרוחנית. חשוב שמחנכים ומתכננים יהיו ערים לשינויים המהותיים שחלו בחיי הילדים בעשרות השנים האחרונות ולכך שכיום אין לילדים הזדמנויות רבות לשחק במרחבים טבעיים, כפי שהתאפשר בעבר. שטחים חקלאיים וטבעיים מתרחקים מהמרחב הציבורי, הן ביישובים עירוניים והן ביישובים כפריים. גידול האוכלוסין מצריך בנייה מואצת של גני ילדים חדשים, ולעתים נעשה תכנון הגן החדש בצורה פונקציונלית בלבד, ובתכנון חצר הגן לא נלקח בחשבון הצורך של הילדים בגינות עם מרחבים שוקקי חיים – צמחים, ציפורים, פרפרים, חיפושיות, נמלים.... ואסיים בציטוט נוסף מדבריה של רייצ'ל קרסון: *"מי שמתבונן ביופיו של כדור הארץ מוצא עתודות של חוסן, שיחזיקו מעמד כל עוד החיים ממשיכים"* (Carson, 1965).

גינות טבע ותפיסות רומנטיות

במשך שנים רבות הייתה לפדגוגיה של הטבע ניחוח של תפיסה רומנטית. אחת הסיבות לכך היא ספרות הילדים שהתפתחה במקביל לפדגוגיה של הטבע במאה ה-19. למשל, גיבורת הספר *היידי בת ההרים*, של יוהנה ספירי, שיצא לאור בשנת 1880, נעשית חולה בעיר ובת דודתה קלרה מבריאה בהרים. בספר *סוד הגן הנעלם*, של פרנסיס הודסון ברנט, משנת 1911, מסופר על יתומה שמשחקת בגינה, ובן דודה החולה מבריא עקב שהותו בגינה. ספרים אלה נכתבו כמענה למציאות שבה ילדים חיו בערים צפופות, סביבות שאינן תואמות את הצרכים הטבעיים שלהם.

(Dannenmaier, 1998)

גן לוטם בכפר מונאש

בית בטבע בתל אביב

חומרים פתוחים בגן אלעסאפיר בערערה

רשימת ספרות

אנדרס, ב' (2010). טיפוח הקשר לעולם הטבע ולסביבה בגיל הרך. *עלון דע-גן*, 3, 14-21.

אנדרס, ב' *צמחי בית בגן הילדים*. בתוך: חינוך סביבתי, אתר האינטרנט של האגף לחינוך קדם-יסודי.

ויטמן ו' (2002). *שירת עצמי*. תרגום: עודד פלד. ירושלים: כרמל

וייט, ו' ה' (2014). *מקום בעיר: החיים החברתיים של המרחבים העירוניים הקטנים*. תל אביב ובת-ים: הוצאת דניאלה די-נור והמרכז לעירוניות ותרבות ים תיכונית.

וילסון, א' א' (1996). *איש-טבע*. אור יהודה: כנרת זמורה-ביתן, דביר

ליבל ת' (2014). *כוס הקפה שגרמה לי להתאהב*. תל אביב: מטר.

צורן, ל' (2011). לראות מעבר למובן מאליו: הפילוסופיה החינוכית של לוריס מלגוצי (רג'יו אמיליה, איטליה). *עלון דע-גן*, 4, 58-64.

Cadwell, L.B. (1997). *Bringing Reggio Emilia home: An innovative approach to early childhood education.* New York: Teachers College Press.

Carson, R. (1965). *The sense of wonder*. New York: Harper & Row.

Dannenmaier, M. (1998). *A child's garden*. Portland, Oregan: Timber Press.

Dietrich, T. (1975). *Geschichte der Paedagogik*. Bad Heilbrunn: Klinkhardt.

Frost, J.L. (1992). Reflections on research and practice in outdoor play environments. *Dimensions of Early Childhood,* 20(4), 6-10.

Hefferman, M. (1994). The children's garden project at River Farm. *Children's Environments*, 11(3): 221-231.

Kellert, S.R. (2005). *Building for life – Designing and understanding the human-nature connection*. Washington: Island Press.

Louv, R. (2008). *Last child in the woods.* New York: Chapel Hill.

Rivkin, M. (1997). The schoolyard habitat movement: What it is and why children need it. *Early Childhood Education Journal*, 25(1), 61-66.

Tai, L., Taylor, M., McLellan, G.K. and Jordan Knight, E. (2006). *Designing outdoor environments for children*. New York: McGrow-Hill.

Wellhousen, K. (2002). *Outdoor play everyday: Innovative play concepts for early childhood*. New York: Delmar Cengage Learning.

Wilson, R.A. (2008). *Nature and young children: Encouraging creative play and learning in natural environments.* London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Wilson, R.A., Kilmer, S.J. and Knauerhase, V. (1996). Developing an environmental outdoor play space.*Young Children,* 51(6), 56-61.

Wolverton, B.C., Johnson, A. and Bounds, K. (1989). *Interior landscape plants for indoor air pollution abatement*. Final report, NASA Stennis Space Center MS, USA.

לקריאה נוספת

בורק, י' (2009). *רעש– קווים לדמותה של הפרעה תרבותית*. אור יהודה: כנרת, זמורה ביתן, דביר.

ברברה אנדרס, מדריכה ארצית לחינוך סביבתי באגף לחינוך קדם-יסודי של משרד החינוך, מנהלת בית בטבע, מרכז העשרה לחינוך סביבתי-קהילתי בתל אביב-יפו.
דוא"ל: barbaraan@education.gov.il